

**ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ԵՐԻՏԹՈՒՐ-ՔԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՌՈՒՍԱԼԵՉՈՒ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ՝ «ՄՏԱՄԲՈՒԼՅԱՆ ԼՈՒՐԵՐԻ»
ՈՐՈՇ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ՝**

Բանալի բառեր՝ «Ստամբուլյան լուրեր», երիտթուրքական մամուլ, Ահմեդ Ջելալ, Ջելալ էդ դին Քորքմազով, ռուս-թուրքական հարաբերություններ:

Հոդվածում ներկայացված է Կ.Պոլսի երիտթուրքական առաջին ռուսալեզու պարբերականի՝ «Ստամբուլյան լուրեր»-ի համառոտ պատմությունը (1909-1910 թթ.) և դրանում երիտթուրքական ազգայնական հայացքների անդրադարձը²: Թերթը տարածվում էր Օսմանյան կայսրությունում, Ռուսաստանում, Բուլղարիայում, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում: Խմբագրակազմի անդամ էին անվանի թուրք քաղաքագետներ և հասարակական գործիչներ, ռուս և կովկասյան մտավորականության անվանի ներկայացուցիչներ՝ Ջելալ էդ դին Քորքմազովի խմբագրապետությամբ: Թերթը նաև ռուս-թուրքական հարաբերությունների մերձեցման, հեղափոխական փորձի փոխանակման և ազգայնական հայացքների տարածման փորձ էր: Թեև այն նախատեսված էր ծառայելու ռուսական իշխանությանը, սակայն շուտով վերածվում է երիտթուրքական գաղափարների տարածման և քարոզչության գործիքի:

Պարբերականի պատմության համառոտ ակնարկ

Գիտական քննության առնված պարբերականը, որը հիմնադրվել է Թուրքիայի պատմության շրջադարձային փուլերից մեկի ընթացքում, նպատակային ուղեգծով «ծառայում» էր երիտթուրքերի գաղափարների լայնամասշտաբ տարածմանը և քաղաքական հայացքների ուղղորդմանը: Պարբերականը սակավ ուսումնասիրված է. հայալեզու գիտական և ոչ գիտական աղբյուրներում գրեթե տեղեկություններ չկան թերթի մասին: Այն, սակայն, գիտական հոդվածների շրջանակում մասնակիորեն ուսումնասիրվել է Անատոլի Ժելայակովի³, Աբիդ Ալիմովի⁴, Ջանա Քորքմազովի⁵,

1 Հոդվածը ստացվել է 15.09.2019 և ընդունվել տպագրության՝ 12.12.2019:

2 Հոդվածում թեման քննության է առնված պարբերականի մի քանի հոդվածի (որոնք մեզ հաջողվել է ձեռք բերել) հիմքով:

3 Анатолий Д. Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909–1910 гг. при младотурках в освещении газеты «Стамбульские новости»*, Тюркологический сборник (Москва: Наука, ГРВЛ, 1984), 69–87.

4 Абид Алимов, «Революция 1908 г. в Турции», *Пробуждение Азии. 1905 г. и революция на Востоке. Сборник статей* (Москва: Л. Гос. соц. экон. изд., 1935), 44.

5 Джана А. Коркмасова, «Судьба первой турецкой газеты на русском языке ‘Стамбульские новости’», <https://cyberleninka.ru/article/n/sudba-pervoy-turetskoy-gazety-na-russkom-yazyke-stambulskie-novosti/viewer>. Տե՛ս նաև <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155275>.

Անատոլի Քորքմազովի⁶ և այլ հեղինակների կողմից, իսկ թուրք հեղինակներ Մեհմեդ Փերինչեքի և Արդա Օդաբաշըի համահեղինակությամբ տպագրվել է «Երիտթուրքական ժամանակաշրջանը «Ստամբուլյան լուրեր»-ում» աշխատությունը⁷:

Արդուլիհամիդյան վարչակարգի դասակարգային հիմնաքարն օսմանյան հասարակության համեմատաբար հակազդող շերտերն էին՝ խոշոր ավատատերերը, ցեղախմբերի առաջնորդները, մուսուլման բարձրաստիճան հոգևորականությունը, պահպանողական բյուրոկրատիան: Պատմագիտության մեջ այս շրջանը բնորոշվում է ազատամտության և ազատականության խնդրով, որի համար էլ պայքարի դրսևորումներն ու ձգտումներն անփոփոխ էին: Կրթական և ռազմական բոլոր հաստատությունները, գլխավորապես՝ մամուլը, խիստ վերահսկողության ներքո էին գտնվում: Աշխարհիկ դպրոցների կրթական բոլոր ծրագրերից դուրս էին մնում «միտք արթնացնող» առարկաները՝ գլխավորապես աշխարհագրությունը և պատմությունը, փոխարենը՝ ներառվում էին աստվածաբանական առարկաներ⁸: Պետական աշխատակցի կրթվածությունը նպաստավոր չէր համարվում քաղաքական ոլորտ մտնելու համար: 1898 թ. վիճակագրությամբ ոչ մի նախարար չունեի համասարանական կրթություն⁹: Միայն 19-րդ դարի վերջին – 20-րդ դարի սկզբին է, որ ընդլայնվում է մտավորականության շրջանակը. ավելանում է բժիշկների, իրավաբանների, գրողների, լրագրողների, սպաների քանակը:

Ընդհանրապես գրքերի, պարբերականների նկատմամբ Օսմանյան պետության մեջ ծայրահեղ դրսևորումներ էին նկատվում. նույնիսկ կայսրության որոշ գյուղերում գիրք կարդալը մեղք էր համարվում: Թերթերի խմբագրատները փակվում էին զգալի հաճախականությամբ: Այսպես՝ Կ.Պոլսում 70-ականներին մնացել էին թուրքալեզու հաշված թերթեր, որոնք լույս էին տեսնում սահմանափակ տպաքանակով: Գրաքննությունը շատ խիստ էր կիրառվում. թերթերում արգելվում էին *ազալություն, հախաարություն, հանրապետություն, սահմանադրություն, բռնապետություն* (ընդգծումը մերն է՝ Է.Մ.) եզրույթների կիրառումը: Այս ընթացքում Եվրոպայում ձևավորվում էին արդուլիհամիդյան վարչակարգի դեմ պայքարող երիտթուրքական մեծ թվով խմբավորումներ¹⁰:

6 Թերթի գլխավոր խմբագիր Ջելալ էդ դին Քորքմազովի թոնն է: Анатолий Джелал-Эрастович Коркмасов, «Стамбульские Новости – образ истины и свободы», *Ёлдаш/Времена* (Дагестан), 01.01.2007, N 83; 12.01.2007, N 84 и 09.02.2007, N 88; «Джелал-Эд-Дин Коркмасов и его ‘высокосостоянный орган отечественной печати’ газета ‘Стамбульские новости’» (к 110-летию первой в истории международной прессы русско-язычной газеты в Турции), *Дагестанская жизнь* (Дагестан), 14.11.2019, N 29(612); «Газета ‘Стамбульские новости’ и её место во всеобщей истории прессы», *Дагестан* (Дагестан), 2010.

7 Mehmet Perinçek, Arda Odabaşı, *Stambulske Novosti'de Jön Türk Devrimi (Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete)*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013).

8 Эльмира Зульпукарова, «Газета ‘Стамбульские новости’: история, политика, реформы», *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, т. 13, no. (2) (2011): 480.

9 Նույն տեղում:

10 Şükrü M. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1995).

Անկայուն այս շրջանում ակտիվանում է քաղաքական կյանքը, որի դրսևորումներից մեկն էլ ռուսալեզու «Стамбульские новости» («Ստամբուլյան լուրեր») պարբերականի հրատարակությունն է՝ ծագումով դադստանցի, հայտնի հասարակական, պետական գործիչ, հեղափոխական, Դադստանում հեղաշրջման կազմակերպիչ Ջելալ էդ դին Քորքմազովի նախաձեռնությամբ և անձնական ֆինանսական միջոցներով, ով նաև թերթի գլխավոր խմբագիրն էր:

Թուրքիայի ողջ պատմության ընթացքում իր տարածքում տպագրված առաջին ռուսալեզու շաբաթաթերթ «Ստամբուլյան լուրեր»-ը տպագրվում էր Կ.Պոլսում 1909 թ. հոկտեմբերի 23-ից մինչև 1910 թ. հունիս 4-ը: Այն տպագրվել է միայն ուրբաթ օրերին և իր 7 ամսվա գործունեության ընթացքում ունեցել է 33 համար: Քննի որ, ըստ 1909 թ. հուլիսի Օսմանյան կայսրության տպագրության մասին օրենքի¹¹, պատասխանատու տնօրեն կարող էր լինել միայն օսմանյան ծագումով անձը, իսկ Քորքմազովը ծագումով դադստանցի էր, ուստի թերթի պատասխանատու տնօրեն է դառնում Ահմեդ Ջելվադը¹², որը տպագրական գործի մեծ փորձ ուներ, եղել էր «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեի գլխավոր պարբերաթերթերից «Թ-անին»-ի, ինչպես նաև՝ «Շուրայը Ումմեթ»-ի և «Սաբահ»-ի խմբագիր և թղթակից¹³: Նա «Ստամբուլյան լուրեր» պարբերականի էջերում հաճախ էր հանդես գալիս որպես «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեի արմատական թևի ներկայացուցիչ. նա կարծում էր, որ բացարձակապետության տապալումը ինքնանպատակ չէ, այլ Թուրքիայի սոցիալական և տնտեսական զարգացմանն ուղղված աստիճան¹⁴:

Հարկ է ընդգծել, որ թերթը ոչ միայն Օսմանյան կայսրությունում, այլև Ռուսաստանից դուրս՝ Արևելքում, տպագրվող առաջին ռուսալեզու պարբերականն էր¹⁵: Այն միայն ռուսալեզու էր և տարածվում էր Թուրքիայում, Ռուսաստանում, Բուլղարիայում, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում: Թերթը տպագրվում էր Կ.Պոլսի առաջին և միակ ռուսական տպարանում¹⁶: Տպագրման կարճ ժամանակահատվածում այն հասցնում է ձևավորել ընթերցողների լայն շրջանակ: 16 էջանոց պատկերազարդ թերթի տպարանակն այս կարճ ընթացքում կազմում էր 1.000 օրինակ¹⁷:

Պարբերաթերթի թեմատիկ ուղղությունները հիմնականում տնտեսական, քաղաքական և հասարակական էին, մեծ տեղ էր հատկացվում նաև մշակույթին, ազգային և մարդաբանական, ինչպես նաև կրթական խնդիրներին¹⁸:

11 Вера Шпилькова, «Выборы в турецкий парламент и его деятельность в 1908-1909 гг.», *Ученые записки МГПИ Т. 440* (Москва: Наука, 1971), 177-178; Анатолий Желтяков, «Режим печати при младотурках», *Проблемы истории Турции* (Москва: Наука, 1978), 82-92.

12 Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909-1910 гг.*, 71.

13 Зулпукарова, «Газета ‘Стамбульские новости’», 481; Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909-1910 гг.*, 71.

14 Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909-1910 гг.*, 71.

15 Perinçek, Odabaşı, *Stambulskie Novosti* , 16.

16 Նույն տեղում:

17 Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909-1910 гг.*, 71.

18 *Стамбульскія Новости* (Constantinople), 23 октября 1909.

Թերթի տպագրումն ու տարածումը զգալի ծախսեր էին պահանջում, իսկ Քորքմազովի միջոցները բավարար չէին, ուստի այս հարցում աջակցություն էին ցուցաբերում Թուրքիայում ապրող ռուս վտարանդիները¹⁹: Այդուհանդերձ, թերթը կարողանում է տպագրվել շուրջ 7 ամիս, որից հետո, նաև ֆինանսական խնդիրների պատճառով, փակվում է:

Քորքմազովի հեղափոխական ուղին մեծ հետաքրքրություն էր առաջացրել երիտթուրքերի մոտ, որոնք նաև ցանկություն ունեին ձեռք բերելու նրա փորձը: Թուրք հեղափոխականների հետ նրա սերտ ընկերությունը պատճառ էր, որ Քորքմազովը 1908 թ. տեղափոխվի Կ.Պոլիս: Հատկանշական է, որ այդ ընկերությունը ձևավորվել էր դեռևս 1907 թ. Փարիզում թուրք վտարանդիների հետ քաղաքական փոխհարաբերությունների փուլում²⁰:

1909 թ. հոկտեմբերի 31-ին Կ.Պոլսում Ռուսաստանի դեսպան Նիկոլայ Չարիկովը Ռուսական կայսրության արտգործնախարարին հեռագիր է հղում, որում ասվում է, որ «այդ օրերին Կոստանդնուպոլսում տպագրվել է առաջին ռուսալեզու պատկերազարդ թերթը, որը Թուրքիայի գոյության ողջ ընթացքում առաջինն է: Տպագրելու փաստը մեզ համար անկասկած մշակութային հաջողություն է»²¹: Հարկ է նշել, որ դեսպանը պարբերականի հրատարակչի մասին հիշատակել է որպես ռուսահպատակի: Նշենք, որ Չարիկովի վերոնշյալ հայտարարությունն ու կարծիքը զգալի բողոք են առաջացնում ռուսական իշխանության շրջանակներում. վերջիններս համամիտ չէին, որ պարբերականը միայն մշակութային հաջողություն էր: Այսինքն՝ թերթը նպատակ ուներ Օսմանյան կայսրությունում տարածել սոցիալիստական գաղափարները, քանի որ պարբերականի խմբագիրը ռուսական հեղափոխական էմիգրացիայի ներկայացուցիչ էր:

Այս հանգամանքը փաստում է նաև Ժելտյակովը, ում դիտարկմամբ՝ թեև ընդունված էր պարբերականը համարել Ռուսաստանի հետ մշակութային և տնտեսական ուղիների մերձեցման օղակ (ինչը նշել էր նաև Քորքմազովը. թերթը լիբերալ է, և այն բացարձակ առնչություն չունի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հետ), ռուսական արտաքին քաղաքականության արխիվներում հայտնաբերված հանդեսի համարներից մեկի համաձայն՝ թերթի նպատակները չեն սահմանափակվել մշակութային և տնտեսական գործառույթներով²²:

Փաստորեն, խմբագրակազմը սերտ կապի մեջ է եղել Ռուսաստանի հետ՝ թերթը դարձնելով տեղեկատվության խողովակ Ռուսաստանի և Թուրքիայի ոչ մեծաքանակ ռուսական գաղութի միջև: Սակայն, թերթը շուտով դառնում է երիտթուրքական հայացների տարածման հարթակ, ինչի համար էլ հետագայում Քորքմազովը մեղադրվում է ռուսական իշխանության կողմից:

19 Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909–1910 гг.*, 70.

20 Նույն տեղում, 70-71:

21 АВІР, ф. Турецкий стол (новый), 1909 г., д. 6891, л. 2, հղվել է ըստ Желтяков, *Внутреннее положение Турции в 1909–1910 гг.*

22 Նույն տեղում:

Ազգային խնդիրների արծարծումը պարբերականի էջերում

Պարբերաթերթի հոդվածներին ծանոթանալիս հստակ նշմարվում է, որ այն ազգային նոր մտածողության ձևավորման, քաղաքական հայացքների տարածման, գաղափարական ուղղությունների քարոզման և ներքին խնդիրների տեղեկատվության փոխանցման գործուն աղբյուր և հարթակ է եղել: Թերթի երկրորդ համարում՝ «*Ընթերցողներին*» խորագրով խմբագրականի ներքո ասվում է, որ խմբագրակազմը նպատակ է դնում հավաստի, լիարժեք և բազմակողմ լուսաբանելու Թուրքիայի տվյալ ժամանակահատվածի «ինքնատիպ էվոլյուցիան»: Ապա շարունակվում է, որ Արևելքի վերածննդի գործընթացը հետաքրքիր է ամեն դիտակետից: Մինչև այդ ժամանակահատվածն արևելյան կյանքի մեկուսացումը թաքցնում էր իր դանդաղ և բնականոն շարժը: Ի հակադրություն Թուրքիայի հանդեպ այդ շրջանում ձևավորված հանրային քննարկումների՝ դրանք ծավալվում էին ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ ամենուր: Կ.Պոլսում ոչ մի ռուսերեն պաշտոնաթերթ չի տպագրվել, որը կբավարարեր տեղեկատվության հոսքի այդ պահանջը²³:

Ապա խմբագրականը շարունակում էր, որ թերթը ներկայացնելու և լուսաբանելու է թուրքական «մտքի» և կյանքի առավել հայտնի երևույթները և իրադարձությունները: Այն ընթերցողին ծանոթացնելու էր Թուրքիայում քաղաքական, տնտեսական, հասարակական և «մտավոր էվոլյուցիոն» ընթացքը²⁴:

Երիտասարդ Թուրքիան²⁵ իր քաղաքական էվոլյուցիայի ճանապարհին նոր քայլ է կատարել, իսկ «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեն, որի ողջ գործունեությունն ուղղված էր պետական կարգ ու կանոնի հաստատմանը, այսուհետ իրեն գրեթե ամբողջությամբ կսվիրի ժողովրդին, մշակույթին և ազգային գործերին: Ապա շարունակվում է, որ «Աբդուլ Համիդի փտած քառսային-ինքնիշխան համակարգը ժառանգություն ստանալով՝ երիտթուրքերը գրեթե ամեն ոլորտում ժառանգեցին «անարխիկ անկարգություն»». «Պետություն պետության մեջ»՝ այսպես կարելի է բնութագրել այդ ներքին և արտաքին քաղաքական համակարգը²⁶: Երիտթուրքական շարժումն ընդդեմ այդ միջնադարյան կացութաձևի պետք է ստանար ոչ այլ ինչ, քան ազգային և լիբերալ շարժման բնույթ:

Օրակարգային հարցադրումները պարբերաթերթում շատ արագ են զարգացում ապրում: Զգալի քանակությամբ նյութեր են տպագրվում Թուրքիայի արտաքին իրավիճակի մասին: 1909 թ. համարներից մեկում կարդում ենք Քորքմազովի հոդվածը²⁷, որ Թուրքիայի միջազգային դրությունն արդեն այնպիսին չէ, ինչպիսին մեկ տարի

23 *Стамбульскія Новости*, 30 октября 1909.

24 Նույն տեղում: Տե՛ս նաև *Стамбульскія Новости*, 23 октября 1909.

25 Հատկանշական է, որ թերթում այդ ժամանակաշրջանի համար օգտագործվում է Թուրքիա եզրույթը, ինչը կարելի է գնահատել որպես այդ եզրույթը մամուլի միջոցով հասարակական շրջանառության մեջ դնելու փորձերից:

26 Նույն տեղում:

27 Հոդվածում Քորքմազովը հանդես է գալիս Ջելալ Էդ Դին մականվամբ:

առաջ²⁸: Եվրոպան բավականին նպատակային էր համարում երիտթուրքերի ծրագիրը և ի դեմս նրանց՝ այդ ծրագիրն իրականանալի է տեսնում: Բոլոր այն պետությունները, որոնք դեռևս մեկ տարի առաջ Թուրքիան դիտարկում էին որպես «հավատարիմ ձեռքբերում», ապա հիմա ձգտում են համահավասար «մտերմության»: Թուրքիայի արտաքին հարաբերության փոփոխությունները հեղինակը պայմանավորում էր ներքին քաղաքականության ձևափոխմամբ: Հին Թուրքիան, ինչպես նշվում է պարբերականում, աստվածապետական էր՝ ռասաների և կրոնների տարբերակմամբ, և միայն գերիշնողի ուժն էր, որ պահում էր դրանց միասնությունը: Պատմական զարգացումը երիտթուրքերի առջև դյուրին խնդիր չդրեց՝ ձևափոխել այդ «ազլ-մերատը» ժամանակակից իրավական ազգային պետության: Փաստորեն, «Ստամբուլյան լուրեր» շաբաթաթերթը ակնհայտորեն քարոզում էր նոր ազգային պետության ձևավորման գաղափարը:

Թերթում խոսվում էր նաև կայսրությունում բնակվող այլազգիների և նրանց նկատմամբ տարվող քաղաքականության մասին: Մասնավորապես կարդում ենք. «... բավական է հպանցիկ հայացք նետել Թուրքիայի քաղաքական կյանքին՝ հասկանալու, որ կայսրությունը կառավարվում է «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեի կողմից: Կոմիտեի ծրագիրն ամբողջովին ընդունված է կառավարության կողմից: Հստակ է նաև այն փաստը, որ առանձին ռասաները, որոնք մտնում են Օսմանյան կայսրության կազմի մեջ, բավականաչափ հեռու են երիտթուրքերի քաղաքականության առջև ցանկալի միությունից և հաշտ խանդավառությունից: Սակայն մեր հայրենիքի համար ներքին տարանջատումը ծայրահեղ կործանարար է»²⁹:

Թեև նշվում էր, որ Կոմիտեն մեղադրվում է ազգայնամոլության մեջ, քանի որ ցանկանում է ձուլել կայսրության տարրերին, սակայն, մյուս կողմից, կայսրության որոշ ազգություններ մեղադրվում են անջատողականության ձգտումներում: Սակայն իրականում, ինչպես հոդվածում է շեշտադրվում, Կոմիտեն ցանկանում է միայն այն, որ կայսրության բոլոր քաղաքացիները խոսեն մեկ ընդհանուր լեզվով, միավորվեն հայրենիքի հանդեպ մեկ միասնական սիրով և հավատարմությամբ՝ վերջնականապես հետ կանգնելով անցյալից: Սակայն, հոդվածագիրը միևնույն ժամանակ նշում է, որ տարբեր ռասաներն ունեն իրենց անցյալը, պատմությունը, ավանդույթները, իրենց պատմական խնդիրները և իդեալները, որոնք «խանդով փայփայում են ողջ հարյուր տարիների ընթացքում», և ինչը նոր ծավալ է ստացել վերջին շրջանում՝ շնորհիվ բռնատիրական կարգերի թուլացման: Քորքմազովը վստահ էր, որ այդ ռասաները երբեք ինքնակամ չեն համաձայնվի հրաժարվել իրենց հոգում սրբորեն պահված երազանքներից, ա՛յն հույսից, որը ձևավորվել և զարգացել է տառապանքների հիմքով, որոնք ներկայացնում են իրենց ազգային ողջ կյանքը: «Եթե մի պահ մենք հիմնարար ընդունենք այս ողջ դրությունը, դիտողությունները, կշտամբանքները, ազգայնամոլության ու անջատողականության մեջ փոխադարձ մեղադրանքները, ինչպես նաև թշնամական հարաբերություններ պահպանելու մտադրության

28 *Стамбульскія Новости*, 30 октября 1909.

29 Նույն տեղում:

ցանկությունը, ապա մեր աչքերի առաջ ուրվագծվում է սարսափելի, դաժան պայքարի պատկեր: Երկրի ողջ կյանքը վերածվում է ծեծկոտուքների անդադար շարքի, եղբայրական սպանդի և արյունահեղ դրվագների», - նշվում է հոդվածում³⁰:

Ըստ Քորքմազովի՝ իրականության մեջ հնարավորինս մնալու համար Կոմիտեն կփորձի այս բոլոր մեղադրանքներից և հայտարարություններից առանձնացել այն ամենը, ինչը որպես փաստ երկկողմ ներկայացված է՝ հենվելով բացառապես իրական և որոշակի փաստերի ու փաստարկների վրա, որի շնորհիվ էլ նրա անդամները կկարողանան ի հայտ բերել այս կամ այն պարզ և *մոտիվացնող* դատողությունը:

«Միություն և առաջադիմություն՝ ահա այս է կոմիտեի նշանաբանը. անկասկած կայսրության բոլոր ռասաների, տարրերի սերտ միությունը երիտթուրքերի գաղափարահիմքն է. այդ միության մեջ նրանք տեսնում են հայրենիքի փրկությունը», - մատնանշվում է հոդվածում, ապա շարունակվում, որ երիտթուրքերը, որոնք բոլոր կողմերից հռչակվեցին որպես հայրենիքի ազատագրողներ, իրենց խորապես երջանիկ և նույնիսկ հպարտ են գգում, որ կարողացել են հաղթահարել այդ բարդ խնդիրը՝ վերածննդի ժամանակաշրջան բացելով երկրի համար: Որ *խեղճ* Թուրքիան ազատություն չնչելու հնարավորություն ունի այլևս»³¹:

Հոդվածում անդրադարձ է արվում նաև ոչ մուսուլմանների իրավունքներին: Թերթում նշվում է, որ թեև հին համակարգի հրամանագրերում պատրիարքարանների արտոնությունների մասին շատ է խոսվել, սակայն նման արտոնություն-թույլտվությունները թղթի վրա էին, և միայն վերջերս են կյանքի կոչվելու իրավունք ստացել: Պարբերականը նշում է, որ «բոլոր կողմերից անհասկանալի և անտրամաբանական է ենթադրել, որ ազգ-տիրակալը կտար հպատակ ազգություններին արտոնություններ, այսինքն՝ իրավունքներ, որոնք կգերազանցեին իր սեփական իրավունքները»: Ըստ Քորքմազովի՝ փոքրամասնություններին տրվող «արտոնություններն» ունեին նսեմացնող բնույթ: Ապա շարունակում է, որ հարցի խորը ուսումնասիրության դեպքում, երբ հայացք են նետում հարցի պատմական զարգացման վրա, անհերքելի է, որ Աբդուլ Մեջիդի թանգիմաթյան շրջանում և պատմության նորագույն շրջանում խոսվում է միայն մարդու տարրական իրավունքներից օգտվելու «ողորմելի» թույլտվության մասին: Այդպիսիք էին եկեղեցի և դպրոց կառուցելու, սեփական գերեզմանոց ունենալու, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու և ամենատորացուցիչ արտահայտություններով վիրավորված չլինելու իրավունքները: Հատկանշական է, որ ազգային փոքրամասնություններին վիրավորելու երևույթը կիրառվում էր ոչ միայն ազգային լեզվի մակարդակում, այլև պետական ծառայողների շուրթերով, կառավարության և պաշտոնական փաստաթղթերում: Հոդվածագիրը մատնանշում է նաև թույլտվություն-արտոնությունների ձևական լինելը և այն, որ բարձրագույն Ռ-ազմական դպրոցի դռները մշտապես փակ են եղել ոչ մուսուլմանների համար³²:

30 Նույն տեղում:

31 Նույն տեղում:

32 Նույն տեղում:

«Վերջապես այդ ազատությունների շարքում, որոնք շտրիվել էին ոչ մուսուլմաններին, – նշում է հեղինակը, – մենք առանձնացնում ենք բացառապես հատուկ բնույթի իրավունքը, այն է՝ յուրաքանչյուր առանձին տարրի ազգային ինքնագիտակցության պահպանման իրավունքը, որը կարող էր լինել համայնքների ինքնուրույն վարչական կազմակերպումը»³³:

Հակադրվելով այն մտտեցմանը, համաձայն որի՝ Թուրքիան «մեղադրվում է» ազգային փոքրամասնությունների ուժացման/ասիմիլյացիայի մեջ, հողվածագիրը շեշտադրում է, որ թուրքերը երբեք չէին կարող մտածել հպատակ ժողովուրդների ուժացման ուղղությամբ, քանի որ այն չէր համապատասխանում իրենց տեսական մտածողությանը. իրենք հպատակներին նայում էին որպես հարկատուների, իսկ ասիմիլյացիան հնարավոր էր միայն հավասար իրավունքի պարագայում: Ինչպես նաև, եթե ուայաները դադարեին լինել ուայա³⁴, այսինքն՝ հպատակներ/հարկատուներ, ապա ինչպե՞ս էր պետությունը հոգավու բանակի և վարչական հսկայական ծախսերը: Իհարկե, մուսուլմանները նույնպես վճարում էին եկամտի տասներորդ չափը, բայց դա ոչինչ էր հսկայական հարաջեմի/խարաջ/ հարկի դիմաց³⁵:

Որպեսզի ընթերցողի համար ավելի հստակ լինի նախկին իրավիճակը, հողվածը թուրքերին ներկայացնում է որպես Կենտրոնական Ասիայի ազատ, հզոր և մշտապես պատերազմող ցեղատեսակ, որը միշտ նախընտրել է թափառական զինվորի կյանքը: Եվ միայն վերջին շրջանում է, որ զինվորը համաձայնել է հող մշակել: Այսպիսով, թեև թուրքերն ունեին հսկայական հողատարածքներ, սակայն դրանք մշակում էին ուայաները, ինչից բացարձակ հստակ է դառնում, որ սոցիալական նման կառուցվածքի պայմաններում թուրքերը չէին կարող ոչ մուսուլմանների ասիմիլյացիան ցանկանալ: Հողվածն ավարտվում է հետևյալ դիրքորոշմամբ.

«Մենք³⁶ ևս մեկ անգամ հաստատում ենք այդ կետը.

1. Ռայա – արաբերեն նշանակում է քրիստոնյաների հոտ, ովքեր գտնվում են ստրուկների, հնազանդների/հպատակների կարգավիճակում և վճարում են հարկ, և ովքեր մշտապես հեռու են պահվել իշխող ժողովրդից: Մինևույն ժամանակ իսլամը, որը մեկ ընդհանրական իրավունք էր երաշխավորում անխտիր բոլոր մուսուլմանների համար, ասիմիլյացիայի հիանալի հիմք էր: Համարձակորեն կարող ենք հաստատել, որ եթե սոցիալական և անհատական ազատությունը չտրվեր քրիստոնյա տարրերին՝ որոշակի հարկի դիմաց, ապա վերջիվերջո նրանք ևս իսլամ կընդունեին: Պատմությունը հաստատում է մեր դիրքորոշումը:

33 Նույն տեղում:

34 Պետք է նշենք, որ հողվածագիրը ուայա բառի թարգմանությունը կիրառում և շեշտադրում է արաբերենից թարգմանաբար հոտ իմաստով՝ տալով նաև բառի կիրառության այլ տարբերակները:

35 Հարկատեսակ՝ գլխահարկ: Д. А. Магазинск, *Турецко-русский словарь*, под ред. В. А. Гордлевского (Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1931), 384.

36 Հողվածագիրը նկատի ունի երիտթուրքերին:

2. Մենք կարծում ենք, որ այդ «արտոնությունների» նշանակությունը չափազանցված է՝ բացի այն, որ թույլ էին տալիս սեփական կյանքը ինքնուրույն և ազատ կազմակերպել, ինչն իսկական բարեգթություն էր ոչ մուսուլման տարրերի համար, որոնց շտրիիվ վերջիններս կարողացան պահպանել իրենց ազգային ինքնագիտակցությունը, առաջընթաց ապրել և նույնիսկ վերածնվել»³⁷:

Քորքմագովը նաև հակադրում է մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների սոցիալական վիճակները՝ կայսրության անկման երկարատև շրջափուլը համարելով թուրքերի համար ծանր փորձությունների շրջան: Միննույն ժամանակ մատնանշվում էր, որ ոչ մուսուլմանների սոցիալական և կյանքի պայմանները ոչ թե վատթարացել, այլ բարելավվել են: Հոդվածագիրը նաև ընդգծում էր, որ ռայան շարունակում է ազատված մնալ զինվորական ծառայությունից, և փոխարենն ընդլայնում է իր ունեցվածքը և զարգացնում սեփական մշակույթը³⁸:

Անդրադառնալով ազգային բնութագրիչներին՝ պարբերականը խոսում է ազգության համար սեփական լեզվի և մշակույթի սրբություն լինելու մասին, և շեշտադրում, որ յուրաքանչյուր իրավական պետություն, այդ թվում՝ Թուրքիան, այդ սրբություններին պետք է վերաբերի հարգանքով և զգուշությամբ: Սակայն, հետաքրքրական է, որ սա դիտարկվում էր ոչ թե որպես պարտք, այլ կենսական պահանջ: Ապա շարունակվում է այն միտքը, որ Թուրքիան տվյալ ժամանակահատվածում մեծամասնություն կազմող ազգություն չկար: Ման իրավիճակ էր նաև մշակութային հարաբերությունների իմաստով. հույները, բուլղարները, հայերն ունեին իրենց վարժարանները, իրենց մտավորականությունը և տնտեսական ազդեցությունը: Հետաքրքրական է, որ հոդվածագիրը խոսում է նաև այն մասին, որ արաբների համար Եգիպտոսը, հույների և բուլղարների համար՝ Հունաստանը և Բուլղարիան թիկունք կկանգնեն:

Այստեղ պետք է նկատել, որ հայերի մասին այս առումով գրեթե ոչ մի խոսք չկա:

Ինչպես նշվում է հոդվածաշարում, որ թեև դա չի խանգարի, որ նրանք լինեն օսմանյան հավատարիմ քաղաքացիներ, սակայն, հստակ է, որ կցանկանան տեր կանգնել իրենց սեփական լեզվին, մշակութային անկախությանը: Այդ դեպքում, նրանց ուծացնելու աննշան փորձն անհաջողությամբ կավարտվի: Քորքմագովը վստահ էր, որ օտար երկրներն ակնկալում են, որ երիտթուրքերը կփորձեն բուլղարին ասիմիլացնել, և Եվրոպան «ստիպված» միջամտություն կանի, այս անգամ՝ վերջնականապես: Այսինքն՝ Եվրոպան հնարավորություն կունենա օգտվել այդ պայքարից սեփական շահի համար: Իսկ դա թույլ չտալու համար երիտթուրքերը պետք է իրավահավասարություն սահմանեն փոքրամասնությունների լեզվի և մշակութային անկախության համար³⁹:

Այս տեսությամբ է պարբերականը պայմանավորում այն, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի արդեն ավելի ուժգին կփայփայի սեփական հայրենիքը, քանի որ դրանում կտեսնի երաշխիք ոչ միայն սեփական անձի, այլև ողջ ազգային զարթոնքի համար:

37 *Стамбульскія Новости*, 30 октября 1909.

38 Նույն տեղում:

39 Նույն տեղում:

Հանդեսի յուրաքանչյուր համարում պարտադիր լույս էր տեսնում Թուրքիայի Ազգային ժողովի գործունեության մասին տեղեկատվություն՝ ուղղված սահմանադրական համակարգի, բարեփոխումների մասին նյութերի հրապարակմանը՝ բայց արդեն ընդդիմադիր բնույթի:

1910 թ. գարնանը երիտթուրքերն սկսում են ընդդիմադիր մամուլի պատժողական գործողությունների շարք. նույն թվականի հունիսի 13-ին սոցիալիզմ քարոզելու մեղադրանքով փակվում է «Իշթիրակ»-ը⁴⁰, ապա՝ «Ստամբուլյան լուրեր»-ը: Ինչպես արդեն նշել էինք, ռուսական կառավարությունն էլ էր դժգոհ պարբերաթերթից. 1910 թ. հունիսի սկզբին արտաքին գործերի նախարարությունն արգելում է թերթի մուտքը Ռուսաստան՝ պատճառաբանելով, որ այն չափազանցնում է Օսմանյան կայսրության և նրա մշակութային զարգացվածության մասին տեղեկությունները⁴¹: Սակայն կար նաև այլ պատճառ. Ռուսաստանը, նոր դուրս գալով հեղափոխական կարգավիճակից, խուսափում էր հեղափոխական կոչերի և գաղափարների ներմուծումից: Իսկ Ռուսաստանում թերթի չտարածելն արդեն ընթերցող լսարանն էր փոքրացնում, ինչպես նաև ֆինանսական մուտքի արգելքը տպագրման և տարածման ուղղությամբ Կ.Պոլսում նպաստում է պարբերաթերթի փակմանը: Այն փակելու վերաբերյալ կա նաև այլ տեսակետ, որ Քորքմազովը խնդիր է ունեցել «չերքեզ խմբագիրների» հետ «քաղաքական ծախվածության պատճառով»՝ իր լրտեսական աշխատանքով ի նպաստ Թուրքիայի: Եվ հենց այս շրջանակների կողմից բողոքագիր է գրվել, համաձայն որի՝ «Ստամբուլյան լուրեր» պարբերականը ներկայացվում է որպես թուրքամետ և պանօսմանյան քարոզչությանն ուղղված թերթ՝ երիտթուրքական ֆինանսական միջոցներով տպագրվող⁴²:

Արդեն վերջին շրջանում թերթի ընդհանուր ժողովրդավարական ուղղությունը չէր համապատասխանում երիտթուրքերի հակազդող քաղաքական և գաղափարական ուղղությանը: Ընդհանուր առմամբ այն առավել ազգային էր՝ մոտ հեղափոխական ժողովրդավարությանը՝ սահմանադրական համակարգի ամրապնդման համար պայքարի ուղեգիծ, մինչև անգամ երիտթուրքական ազգայնամուլական ազգային քաղաքականության, կանանց իրավունքների, մշակույթով աշխարհիկ շարժերի, սոցիալական հավասարության համար: Պարբերականը նաև Ռուսաստանի և Եվրոպայի երիտթուրք սոցիալիստների և սոցիալ-դեմոկրատ հեղափոխականների միջև սերտ միավոր էր. այն առավել ներկայացնում էր իրթիհաթական *ձախ*-երի ուղղությունը:

40 Այս պարբերականը բնորոշվում է՝ որպես Թուրքիայի պատմության մեջ առաջինը, որ հիմք դրեց սոցիալիզմի տեսական քարոզին, որ այն «Օսմանյան սոցիալիստական կուսակցության» պաշտոնաթերթն էր:

41 АВІР, ф. Турецкий стол (новый), 1909 г., д. 6891, л. 6.

42 ИРЛИ. ф. 655. д. 15. л. 16-17, РГИА. ф. 821. о. 8. д. 834. л. 299, Зульпукарова Э., Из истории первой русской газеты «Стамбульские новости». РИА Дагестан. 9 августа 2009, URL: <http://archive.is/nALo>. Коркмасов А. Д.-Э., Газета «Стамбульские Новости» и ее место во всеобщей истории прессы. Газават. ру. URL: <http://www.gazavat.ru/history3.php?rub=31&art=278> (դիտվել է՝ 06.12.2019), տե՛ս նաև Ya evam veda, Orientalia et Classica: Труды Института восточных культур и античности Выпуск LXI, Под редакцией И.С. Смирнова, Москва, 2016/ http://east-west.rsu.ru/binary/66550_28.1458981280.10645.pdf.

Elina Z. Mirzoyan

PhD in philology

ON SOME REFLECTIONS OF THE FIRST RUSSIAN-LANGUAGE YOUNG TURKISH PERIODICAL – “STAMBUL’SKIE NOVOSTI”

SUMMARY

Key words: “Stambul’skie Novosti,” Young Turk press, Ahmed Jevad, Djelal ed-Din Korkmasov, Russian-Turkish relationships.

The article presents a brief history of Constantinople’s first Russian-language Young Turk periodical “Stambul’skie Novosti” (Istanbul News, 1909-1910) and its reflection of Young Turk nationalism. The newspaper was distributed in the Ottoman Empire, Russia, Bulgaria, Western European countries. The editorial staff included prominent Turkish political and public figures, under the editorship of Djelal ed-Din Korkmasov, a prominent representative of the Russian and Caucasian intelligentsia. The periodical was also an attempt at rapprochement of Russian-Turkish relations, the exchange of revolutionary experience, and the dissemination of nationalist views. Although the newspaper was intended to serve the aims of the Russian authorities, it soon became a tool for propagation and dissemination of the Young Turk ideas.

Элина З. Мирзоян

кандидат филологических наук

О НЕКОТОРЫХ НАБЛЮДЕНИЯХ «СТАМБУЛЬСКИХ НОВОСТЕЙ» – ПЕРВОГО МЛАДОТУРЕЦКОГО РУССКОЯЗЫЧНОГО ПЕРИОДИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: «Стамбульские новости», младотурецкая пресса, Ахмед Джевад, Джелал эд-Дин Коркмасов, российско-турецкие отношения.

В статье представлена краткая история первого русскоязычного периодического издания Константинополя «Стамбульские новости» (1909-1910) и отражения на его страницах националистической идеологии и политики младотурок. Газета распространялась в Османской империи, России, Болгарии, странах Западной Европы. В редакцию издания входили видные турецкие политические и общественные деятели, а главным редактором являлся Джелал эд-Дина Коркмасов – видный представитель русской и кавказской интеллигенции.

Данное издание также преследовало цель сближения российско-турецких позиций, обмена революционным опытом и распространения националистической идеологии, что, фактически, сделало ее инструментом для распространения и пропаганды идей младотурок.

REFERENCES

Alimov, Abid. *Революция 1908 г. в Турции, Пробуждение Азии. 1905 г. и революция на Востоке* [Revolution of 1908 in Turkey, The Awakening of Asia. 1905 and Revolution in the Orient]. Moscow: L.Gos.Soc. Econ, 1935;

Korkmasov, Anatoliï. «Стамбульские Новости» – образ истины и свободы» [“Stambul’skie Novosti” – Model of Truth and Freedom]. *Ioldash/Vremena* (Дагестан), 01 January, 2007, no. 83; 12 January, 2007, no. 84, 09 February, no. 88; 2007;

Korkmasov, Anatoliï. *Газета «Стамбульские новости» и её место во всеобщей истории прессы* [The Newspaper “Stambul’skie Novosti” and its Role in General History of Press]. Dagestan: 2010;

Korkmasov, Anatoliï. «Джелал-Эд-Дин Коркмасов и его высокодостоинный орган отечественной печати газета ‘Стамбульские новости’» [Dzhelal-Ed-Din Korkmasov and his Reputable Periodical of National Press “Stambul’skie Novosti”]. *Dagestanskaia Zhizn’* (Dagestan), 14 November, 2019, no. 29 (612);

Shpilkova, Vera. *Выборы в турецкий парламент и его деятельность в 1908-1909 гг.* [The Elections in the Turkish Parliament and its Activity in 1908-1909]. Moscow: Nauka, 1971;

Zheltyakov, Anatoliï. «Внутреннее положение Турции в 1909–1910 гг. при младотурках в освещении газеты ‘Стамбульские новости’», *Тюркологический сборник* [“The Internal Situation in Turkey in 1909-1910 during the Young Turks Regime and Interpretation of Newspaper ‘Stambul’skie Novosti’” in Turcological Collection]. Moscow: Nauka, 1984;

Zheltyakov, Anatoliï. *Режим печати при младотурках* [The System of a Press during the Young Turks Regime]. Moscow: Nauka, 1978;

Zulkuparova, E’lmira. *Газета «Стамбульские новости»: история, политика, реформы* [The Newspaper “Stambul’skie Novosti”: History, Policy, Reforms]. Samara: 2011;

Стамбульская Новости [“Stambul’skie Novosti”]. Constantinople, 1909.